

rucularından *Tevfik Fikret*, İstanbul 1998; Serol Teber, *Tevfik Fikret'in Melânkolik Dünyası: Âşiyân'daki Kâhin*, İstanbul 2002; İsmail Parlatur, *Tevfik Fikret*, Ankara 2004; a.mlf., "Tevfik Fikret", *TDEA*, VIII, 330-338; *Bir Muhalif Kimlik: Tevfik Fikret* (haz. Bengisu Rona – Zafer Toprak), İstanbul 2007; Hilmi Uçan, *Batı Şiiri ve Tevfik Fikret*, Ankara 2009; Himmet Uç, *Tevfik Fikret'in Psikobiyografisi*, Ankara 2009; Seyfi Kenan, "II. Meşrutiyet'le Gelen Yeni Eğitim Arayışları: Tevfik Fikret'in Yeni Mekteb'i ve Eğitim Felsefesi", *100. Yılında II. Meşrutiyet: Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler* (haz. Zekeriya Kurşun v.dğr.), İstanbul 2009, s. 275-285; *Muallim* (Tevfik Fikret için nüsha-i mahsûsa), İstanbul 1917; *Düşünce* (Tevfik Fikret için nüsha-i mahsûsa), İstanbul 1918; Nuri Sağlam, "Servet-i Fünûn'a Kadar Tevfik Fikret ve Bilinmeyen Şiirleri", *TDED*, XXX (2003), s. 403-444; *Biyografiya* (Tevfik Fikret özel sayısı), sy. 7, İstanbul 2006.

ABDULLAH UÇMAN

TEVFİK el-HAKİM

(توفيق الحكيم)

Tevfik b. İsmâil el-Hakim
(1902-1987)

Mısırlı oyun yazarı, romancı.

İskenderiye'de doğdu. Kaynaklarda doğumuyla ilgili olarak 1898 ile 1903 yılları arasında değişen tarihler verilir (Brugman, s. 277, dipnot 2). Babası başsavcılıkta görev yapan geniş arazi sahibi Mısırlı bir memur, annesi güçlü karaktere sahip Türk asıllı zengin bir hanımdır. Babasının memuriyeti sebebiyle Mısır'ın çeşitli şehirlerini dolaştı. İlk eğitimini Desûk'taki bir mektepte aldı. İlkokulu Demenhûr'da okudu. İskenderiye'de Re'sû't-ün Lisesi'ne devam etti ve Kahire'de iki amcasının yanında kalarak liseyi bitirdi. Annesi gelişiminde önemli rol oynarken onun anlattığı binbir gece masalları ve Antere, Hamzatû'l-behlevân gibi hikâyeler edebî zevkinin ilk tohumlarını oluşturdu. Babası hikâye ve roman gibi kitaplarla ilgilenmesini yasaklayıp edebî zevkini klasik Arap şiiriyle geliştirmesini istediysen de Tevfik küçük yaşta iken Alexandre Dumas ve Ponson du Terrail'in romanlarını gizlice okudu. Kahire'de liseye devam ederken özellikle tiyatro eserlerini okudu. Georges Abyad'ın sergilediği oyunları hayranlıkla izledi. Öğrenciliğinin ilk yıllarında Mısır halkı İngiliz işgaline karşı isyan başlatmıştı. Bu dönemde İngilizler'in Mısır'ı işgallerini eleştiren şiirlerle *ed-Đayfü's-saķil* adlı oyununu yazdı (1919). Oyunu sahneye koymak amacıyla küçük bir tiyatro topluluğu oluşturdu. Bu topluluk Mısır'ın ilk tiyatrolarından

Tevfik
el-Hakim

olan Tevfik el-Hakim Tiyatrosu'nun çekirdeğini meydana getirdi. Yine bu dönemde Ukkâşe Kardeşler Tiyatrosu için babasından çekinmesi sebebiyle Hüseyin Tevfik takma adıyla birkaç oyun kaleme aldı. Muhtemelen babasının isteği üzerine 1921'de Hukuk Fakültesi'ne girdi. Fransızca'nın Mısır hukuku için önemini kavrayarak Fransızca öğrenmeye ve bu dilde yazılmış tiyatro eserleriyle eleştirilerini okumaya başladı (*Sicnû'l-umr*, s. 154-155). 1924'te Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra babası onu hukuk alanında doktora yapmak üzere Paris'e gönderdi. Ancak Paris'te hukuk eğitiminden çok tiyatro eserleriyle ilgilendi. Shakespeare, Goethe, Maeterlinck, Ibsen ve Pirandello'nun oyunlarını izledi. Tiyatro yanında Fransız kültürüne yöneldi; Hippolyte Adolphe Taine'nin yazılarını inceledi. Yazarlık macerası, kendi deyimiyle gerçek kültürün kaynaklarından içebildiği Avrupa'ya ulaşmasından sonra başladı. Tevfik el-Hakim 1927'de doktora yapmadan Mısır'a döndü ve İskenderiye adliyesinde görev başladı. Ardından savcı vekili olarak tayin edildi; Tanta, Desûk, Demenhûr ve Fâriskûr gibi şehirlerde beş yıl kadar bu görevde çalıştı (1929-1934). 1933'te yayımladığı *Ehlü'l-kehf* adlı oyunundan sonra ünü arttı. Önce Eğitim Bakanlığı'nın araştırma bölümünün (1934), ardından Sosyal İşler Bakanlığı'nın bilgi servisinin (1939) yöneticiliğine getirildi. 1951'de Dârü'l-kütübü'l-Mısıriyye'nin genel müdürü oldu. 1956 yılında el-Meclisü'l-a'lâ li'l-fünûn ve'l-âdâb üyeliğine seçildi. 1959'da UNESCO'nun Mısır temsilcisi sıfatıyla Paris'e gitti ve kendi isteğiyle 1960'ta geri döndü. 27 Temmuz 1987 tarihindeki ölümüne kadar el-Meclisü'l-a'lâ li'l-fünûn ve'l-âdâb üyeliğini sürdürdü.

Pek çok araştırmacı Tevfik el-Hakim'i Arap tiyatrosunun kurucusu kabul eder (*Egypt Since the Revolution*, s. 159; Şükri Gâli, s. 27; Long, s. 195). Kendisi de karakterini romancı olmaktan çok oyun yazar-

lığı için daha uygun bulur (*Sicnû'l-umr*, s. 170-171). Lise yıllarında tiyatro eseri yazmaya başlayan Tevfik el-Hakim 1933'te kaleme aldığı *Ehlü'l-kehf* Tâhâ Hüseyin tarafından, eski trajediyi ele alışındaki başarısı ve dilin biçimsel gerekliliklerini yerine getirmesi bakımından Arap edebiyatına önemli aşamalarından biri diye nitelenir. Daha sonra konusunu yine kültür kaynaklarından seçtiği *Şehrâzâd* (1934), *Pigmalion* (1942), *el-Melik Udip* (1949) gibi oyunlar yazar. Ancak bunları ve diğer oyunlarını oluştururken iki sorunla karşılaşır: Mısır'da oyunlarını sahneye koyacak ekibin bulunmaması ve edebî dille konuşma dilinin farklılığı. Bunun üzerine oyunlarını "zihnî tiyatro" (théâtre des idées) dediği ve "mesrah-rivâye" (tiyatro-roman) kelimelerinden kısaltarak "mesrivâye" adını verdiği, sahneye konulmak için değil okunmak için kaleme alır. 1940'larda gazete ve dergilerde yayımlanmak üzere tek perdelik oyunlar yazar. Ardından bunları *Mesrahu'l-müctema'* (1950) ve *el-Mesrahu'l-münevva'* (1956) adıyla iki kitapta toplar. 1952 devriminden sonra kaleme aldığı oyunlarda bu dönemde Mısır'ın değişen politik ve sosyal gerçeklerini yazılarına aktarır. *el-Eydi'n-nâ'ime* (1954) ve *es-Sultânü'l-hâ'ir* (1960) bu dönemin oyunlarından. Yine aynı dönemin oyunlarından *eş-Şaķka*'da (1956) edebiyat diliyle konuşma dili arasındaki çıkmazı aşabilmek için kullandığı üçüncü dil önerisiyle dikkat çeker ve *Kalebüne'l-mesrahi* adlı eserinde (1967) bu meseleyi ele alır. Çok önce yazdığı *Zemmâr*'da da (1932) halk dilini kullanmıştı. Paris'te UNESCO üyesi olarak bulunuşunun ardından çalışmalarında modern Batı tiyatrosunun, özellikle II. Dünya Savaşı'nı yaşayan insanlığın içine düştüğü saçmalıkların, boşuna çabaların sergilenmesiyle oluşan absürd tiyatrosunun etkileri görülür. *Nehrü'l-cünûn* (1935) ve *Yâ Tâli'a's-şecere* (1963) bu tür oyunlarından. 1966 yılından sonra halkın gelişim ve değişiminden ümitsizliğe düşen Tevfik el-Hakim, *Maşiru Şarsâr* (1966), *Küllü şey' fi maħallih* (1966), *Benkü'l-kalaķ* (1976) gibi alay ve ironi yoğunluğu taşıyan oyunlar yazar. Onun tiyatro eserleri ana hatlarıyla şu dönemlere ayrılarak incelenmiştir: Eğlence tiyatrosu (on iki eser, 1919-1934), zihnî tiyatro (altı eser, 1933-1944), sosyal tiyatro (yirmi bir eser, 1945-1950), denge (eğlen-ce-fikir) tiyatrosu (sekiz eser, 1954-1966), absürd tiyatro (üç eser, 1966-1967), yeni kalıplar (üç eser, 1967-1969). Son dönem

TEVFİK el-HAKİM

tevfiklerinde basitleştirilmiş fasih dille halk dilinin karışımından oluşan bir tiyatro dili önermiş ve uygulamıştır.

Tevfik el-Hakim'in kaleme aldığı romanlar, dönemindeki Avrupa romanı düzeyinde yazılmış ilk romanlardan kabul edilir. *'Avdetü'r-rûh* (1933) adlı otobiyografik romanı, modern Mısır'ın ilk romanı olarak görülen Muhammed Hüseyin Heykel'in *Zeyneb*'inden sonra yayımlanmış en önemli eser diye nitelendirilir. Söz konusu roman aynı zamanda yazarın iç dünyasına ve ideolojik bakış açısına ilişkin bazı ipuçları verir. Kitap müellifin arcamalarıyla Kahire'de geçirdiği gençlik yıllarını konu edinir. Ayrıca Mısır'da 1919 isyanındaki karşıt görüşleri ele alan çalışması çağdaş Mısır edebiyatında ulusalcı bir söylemle sömürgecilğe karşı yazılmış bir eser kabul edilir. Burada yazarın Avrupa'ya, o günkü Mısır'a ve Firavunlar dönemine bakışını görmek mümkündür. Eserinde Antik Firavun'u Mısır'ın kendi dönemindeki köylerinde yaşayan yazarın romanına verdiği isim Firavun döneminin ihtişamının geri dönüş umudunu çağırıştır: "Ruhun geri dönüşü". *'Avdetü'r-rûh*'u tahlil eden Brugman romanındaki genç karakter Muhsin'in, babasının kendi insanına dönüşünü Türk anneye değil Mısırlı Arap babaya dönüş arzusu olarak yorumlar (*An Introduction to the History of Modern Arabic Literature*, s. 282). Tevfik el-Hakim'in *Yevmiyyâtü'nâ'ib fi'l-eryâf* (1937), Paris'te yazdığı *'Uşûr mine's-şark* (1938) ve *Sicnü'l-umr* (1964) adlı eserleri diğer önemli otobiyografik romanlarından kabul edilebilir. Müellif Arap romanına ilk defa "yevmiyyât" (günlükler / anılar), "resâil" (mektuplar) ve "hivâr" (diyalog) romanı şeklinde yeni anlayışlar getirmiştir. Tevfik el-Hakim eserlerinde kendi döneminin Avrupa'sında mevcut bütün edebî akımlardan yararlanır. Nitekim *'Avdetü'r-rûh*'ta klasisizm, romantizm ve gerçekçilik romanın yapısını oluştururken bir dostuna yazdığı mektuplar dizisi halinde yapılandırılmış romanı olan *Zehretü'l-umr* ve *'Uşûr mine's-şark* gibi pek çok eserinde romantizmi, *Yevmiyyâtü'nâ'ib fi'l-eryâf*'ta gerçekçiliği, *ed-Ḍayfî's-sakîl*'de sembolizmi, *Ehlü'l-kehf*'te varoluşçuluğu ve nihilizmi, *Pigmalion*'da "sanat sanat içindir" anlayışını uygulamıştır.

Eserleri. Tevfik el-Hakim yetmiş aşkın tiyatro eseri, on bir roman ve yüzlerce kısa hikâye ile çok sayıda makale ve hâtırat kaleme almıştır. Eserleri pek çok dile çevrilmiş, Londra, Paris, Salzburg ve Budapeşte'de sahnelenmiştir. Madde içinde geçenlerin dışında diğer bazı eserleri

şunlardır: **Tiyatro, roman ve hikâyeler:** *el-Mer'etü'l-cedide* (Kahire 1924); *Muhammed* (Kahire 1936; Tunus 1989; Hz. Peygamber'in hayatını diyalog biçiminde ele alan bir tiyatro eseridir); *Pyraksâ ev müşkiletü'l-hüküm* (1939, Kral Fârûk dönemini eleştirir); *Süleymân el-Hakim* (1943, kudret-hikmet çelişkisine işaret eder); *İzîs* (1955, siyaset ve fikir adamları arasındaki çatışmayı ele alır); *el-Hurûc mine'l-cenne* (1956, kadının var oluş sebebini erkeğe hizmet şeklinde gören anlayışı eleştirir); *Lu'betü'l-mevt* (1957); *'Avdetü'l-va'y* (1974, Cemâl Abdünnâsir dönemini eleştirir); *Meclisü'l-âdil* (1974, adalet sistemini eleştiren tiyatro eseridir); *Şevretü's-şebâb* (1975, XX. yüzyılda nesil çatışmasını ele alır); *el-Mü'min ve's-şeytân*; *Allâh ve sü'âlü'l-hayrân*; *Erinî Allâh* (felsefi bir hikâyedir). **Edebî, felsefi, dinî, siyasî, kültürel ve sosyal içerikli eserler:** *Fennü'l-edeb* (1952); *Te'emmülât fi's-siyâse* (1954); *Rihle beyne'l-aşreyn* (1972, anılardan oluşur); *Hivâr felsefî* (1974); *Hadîş ma'a'l-kevkeb* (1974); *Edebü'l-hayât* (1976); *Muhtârü't-Teisîri'l-Kurtubî* (1979); *Nazarât fi'd-dîn* (1979); *Tahaddiyâtü sene 2000* (1980); *Mısır beyne'l-ahdeyn* (1983); *et-Te'âdüliyye fi'l-İslâm* (1983); *Ehâdîş ma'allâh* (1983, Mısır'ın din âlimi ve idarecilerini eleştirir); *Fi'l-vaktî'z-zâ'if*; *Ehâdîşü'l-erbi'â* (dinî meselelere dairdir); *Nazarât fi'd-dîn ve's-şekâfe ve'l-müctema*; *Veşâ'ik fi tarîk*; *Beyne'l-fikr ve'l-fen*; *Ene ve'l-kânûn ve'l-fen*.

Tevfik el-Hakim'in hayatı, eserleri ve görüşleri hakkında çok sayıda bilimsel ve akademik çalışma yapılmıştır. Türkiye'de İsmail Hocaoğlu *Tevfik el-Hakim ve Avdetü'r-rûh* (1992, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Hulusi Alptekin *Modern Mısır Edebiyatçısı Tevfik el-Hakim ve Uşûrun mine's-şark Adlı Eserinin İncelenmesi* (2004, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adıyla yüksek lisans tezi hazırlamış, Aysel Ergül *Çağdaş Mısır Tiyatrosunda Tevfik el-Hakim ve Üç Entellektüel Tiyatrosu* ismiyle doktora çalışması yapmıştır (1995, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). Muhammed Mendür *Mesrahu Tevfik el-Hakim* adıyla bir eser yazmış (Kahire 1961), Umberto Rizzitano tiyatro eserlerini İtalyanca'ya çevirmiş, ayrıca çeşitli yönlerini ele alan çalışmalar gerçekleştirmiştir (hayatı ve eserleri hakkındaki diğer çalışmalar için bk. bibl.). Fuâd Devvâre, Hamdî Sakkût, Muhammed Seyyid Suşe, John Funtan, Nebîle Halife Cum'a, J. Brugman).

BİBLİYOGRAFYA :

Tevfik el-Hakim, *Sicnü'l-umr*, Kahire 1964, s. 150-155, 170-171; Ahmed Abdürrahîm Mustafa, *Tevfik el-Hakim*, Kahire 1952; Şevki Dayf, *el-Edebü'l-'Arabiyyü'l-mu'âsir fi Mısır*, Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 288-299; *Egypt Since the Revolution* (ed. P. J. Vatikiotis), London 1968, s. 159; J. Haywood, *Modern Arabic Literature*, London 1971, s. 197-204; Şukrî Gâfi, *Şevretü'l-mu'tezil: Dirâse fi edebi Tevfik el-Hakim*, Kahire 1973, s. 27; Hilary Kilpatrick, *The Modern Egyptian Novel: A Study in Social Criticism*, London 1974, s. 41-58; İbrâhim ed-Derdîrî, *el-Kaşâşü'd-dînî fi mesrahi'l-Hakim*, Kahire 1975; Mahmûd Murâd, *Tevfik el-Hakim ve's-şevretü'l-Mısriyye*, Beyrut 1975; Ahmed Osman, *el-Meşâdirü'l-klasikiyye li-mesrahi Tevfik el-Hakim*, Kahire 1978; J. Fontaine, *Mort-résurrection: Une lecture de Tawfiq al-Hakim*, Tunus 1978; R. Long, *Tawfiq al-Hakim: Playwright of Egypt*, London 1979, s. 195; Mahmûd Emin el-Âlim, *Tevfik el-Hakim*, Kahire 1984; J. Brugman, *An Introduction to the History of Modern Arabic Literature in Egypt*, Leiden 1984, s. 276-288; Fuâd Devvâre, *Mesrahu Tevfik el-Hakim*, Kahire 1985-86, I, 291-293; II, tür.yer.; P. Starkey, *From the Ivory Tower: A Critical Study of Tevfik el-Hakim*, London 1987, tür.yer.; Mustafa Bedevî, *Modern Arabic Drama in Egypt*, Cambridge 1987, s. 8-87; Fevzi Şâhin, *Eşerü'l-müsikâ ve'l-fennü't-teşkîlî 'alâ mesrahi'l-Hakim*, Kahire 1990, tür.yer.; İmâdüddin İsâ, *et-Te'âdüliyye fi edebi Tevfik el-Hakim ve'l-edebeyni'l-'Arabî ve'l-âlemi*, Kahire 1990, tür.yer.; P. Cachia, *An Overview of Modern Arabic Literature*, Edinburgh 1990, s. 152-170; Hamdî es-Sekkût, *Tevfik el-Hakim*, Kahire 1998; W. M. Hutchings, *Tawfiq al-Hakim: A Reader's Guide*, London 2003, s. 239-246; M. Seyyid Şuşe, *85 şem'a fi hayâti Tevfik el-Hakim*, Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 107-124; Nebîle Halife Cum'a, "el-Hakim fi'l-Mektebâti'l-Emrikiyye", *'Âlemü'l-kitâb*, sy. 15, Kahire 1987, s. 19-31; R. M. A. Allen, "Tawfiq al-Hakim", *EI²* (İng.), X, 386-388; J. Funtan, "el-Hakim, Tevfik", *Mv.AÜ*, VII, 105-111.

 ŞÜKRAN FAZLIOĞLU

TEVFİK PAŞA, Ahmed

(bk. AHMED TEVFİK PAŞA).

TEVFİK PAŞA, Hidiv

(1852-1892)

Mısır hidivi
(1879-1892).

10 Receb 1268'de (30 Nisan 1852) Kahire'de doğdu. Adı Mehmed Tevfik olup Mısır valisi ve ilk hidivi İsmâil Paşa'nın en büyük oğludur. Öğrenim hayatlarının bir kısmını yurt dışında geçiren kardeşlerinin aksine tahsilini önce Menyel, ardından Techiziye medreselerinde tamamladı. Velihi olarak yetiştirilmeye çalışıldığından Arapça'nın yanı sıra Türkçe, Farsça, Fransızca ve İngilizce öğrendi. Babasının Mısır dışı-